

nokuk lett, hetüket kivégezte „a rend és a fegyelem helyreállítása végett”¹⁷². A halálmenet november elején ismét nekiindult Mosonmagyaróvár felé, a Veszprém–Győr útvonalon.¹⁷³ Az osztrák határ közelében rövid ideig dolgoztatták őket más, Budapestről odahajtott áldozatokkal együtt;¹⁷⁴ erődítményeket építettek „Bécs védővonalában”. A túlélők közül sokan német koncentrációs táborokban kötöttek ki: Bergen-Belsenben, Buchenwaldban, Dachauban, Flossenburgban és Oranienburg-Sachsenhausenben, és csak kevesen tértek vissza közülük.

A Borból evakuált zsidó munkaszolgálatosok között volt Radnóti Miklós, az ismert magyar költő és műfordító is. A Mosonmagyaróvár felé vezető útszakaszon érte a vég. Már nem tudott járni, ezért több más járóképtelen munkaszolgálatossal együtt Győrbe vitték, de egyik kórház sem vette fel őket. Tálás András hadapród őrmester, aki már Borban is hírhedt volt brutalitásáról, úgy döntött, hogy likvidálja őket. Radnótit 21 másik munkaszolgálatossal együtt magyar örök lötték le, s temették tömegsírba a Győr melletti Abdán.¹⁷⁵ Mikor a háború után exhumálták, megtalálták utolsó verseit elrongyolódott viharkabátja zsebében.¹⁷⁶ A versek a Bort megjárta zsidó munkaszolgálatosok haláltusáját, mártíriumát fejezik ki megdőbbentő erővel.

A másik kontingenst, megközelítőleg 2600 munkaszolgálatost, szeptember 29-én evakuálták Borból. Ők sokkal szerencsésebbek voltak. A sors fintora, hogy sokan közülük mindent megtettek, hogy az első kontingensbe kerüljenek, hogy hamarabb „hazaérjenek”. Csalódottságuk azonban rövidesen örvendezésbe fordult. Szinte a hajuk szála sem görbült, úgy élték túl a háborút. Ugyanazon az útvonalon haladtak, mint az első kontingens. Erősen őrizték a menetet: húsz fegyveres magyar katona járt előttük, húsz pedig mögöttük. Oldalról ötméterenként haladt mellettük egy-egy katona. Amikor Žagubicába értek, a szerb parasztok riasztották a partizánokat, akik – ügyelve a munkaszolgálatosok épségére – sok, hátul menetelő katonát leterítettek. Az őrszemélyzet többi tagja egy puskalövés nélkül letette a fegyvert. Az egyik munkaszolgálatos, Perl Ipoly tolmácsolásával a partizánok kihallgatták a magyar tiszteket és öröket. Nem késett soká az ítélet: kivégeztek közülük mintegy százat, köztük Torma Frigyes és Schnitzer Jánost. A felszabadított munkaszolgálatosoknak a szerb parasztok enni adtak, és gondjukat viselték. Bor szovjet felszabadítása után nem sokkal Temesvárra vitték őket mintegy 200 járóképtelen munkaszolgálatossal együtt, akiket hátrahagytak a „Berlin” táborban a visszavonuló magyarok.¹⁷⁷

A Sztójay-korszak. Amikor 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot, és megalakult a nácibarát Sztójay Döme vezette kor-